XORAZM VILOYATI TABIIY VA IQTISODIY RESURSLARI SALOHIYATIDAN FOYDALANISHNING MINTAQAVIY XUSUSIYATLARI

Regional characteristics of the use of the potential of natural and economic resources of the Khorezm region

Региональные особенности использования потенциала природных и экономических ресурсов Хорезмской области

Axmedova Maxliyo Samadovna

Annotatsiya: Ushbu tezisda Xorazm viloyatining tabiiy (suv, yer, iqlim, biologik resurslar) va iqtisodiy (qishloq xo‘jaligi, sanoat, mehnat, turizm) resurslari salohiyati tahlil qilinadi. Viloyatning Amudaryo deltasida joylashganligi, keskin kontinental iqlimi, suv tanqisligi va tuproq sho‘rlanishi kabi mintaqaviy xususiyatlar resurslardan foydalanishning o‘ziga xos jihatlarini belgilaydi. Tezisda resurslarning hozirgi holati, foydalanish samaradorligi, ekologik muammolar (Orol dengizi inqirozi ta’siri) va istiqbolli yo‘nalishlar (barqaror qishloq xo‘jaligi, turizm, eksport salohiyati) ko‘rib chiqiladi. Maqsad – viloyat resurslaridan samarali foydalanishning mintaqaviy xususiyatlarini ilmiy asosda ochib berish va takliflar ishlab chiqishdir. Tadqiqot natijalari viloyat iqtisodiyotini diversifikatsiya qilish va ekologik barqarorlikni ta’minlashda amaliy ahamiyatga ega.

Kalit so‘zlar: Xorazm viloyati, tabiiy resurslar salohiyati, iqtisodiy resurslar, Amudaryo deltasi, suv va yer resurslari, qishloq xo‘jaligi, sanoat tarmoqlari, turizm salohiyati, ekologik muammolar, mintaqaviy xususiyatlar, barqaror rivojlanish.

Аннотация: В данной диссертации анализируется потенциал природных (водные, земельные, климатические, биологические ресурсы) и экономических (сельское хозяйство, промышленность, труд, туризм) ресурсов Хорезмской области. Расположение региона в дельте Амударьи, резко континентальный климат, дефицит воды и засоленность почв определяют специфику использования ресурсов. В работе рассматривается текущее

состояние ресурсов, эффективность их использования, экологические проблемы (влияние кризиса Аральского моря) и перспективные направления (устойчивое сельское хозяйство, туризм, экспортный потенциал). Цель работы – выявить региональные особенности эффективного использования ресурсов региона на научной основе и разработать предложения. Результаты исследования имеют практическое значение для диверсификации экономики региона и обеспечения экологической устойчивости.

Ключевые слова: Хорезмская область, потенциал природных ресурсов, экономические ресурсы, дельта Амударьи, водные и земельные ресурсы, сельское хозяйство, промышленные сектора, туристический потенциал, экологические проблемы, региональные особенности, устойчивое развитие.

Abstract: This thesis analyzes the potential of natural (water, land, climate, biological resources) and economic (agriculture, industry, labor, tourism) resources of the Khorezm region. The region's location in the Amu Darya delta, its sharply continental climate, water scarcity and soil salinity determine the specific aspects of resource use. The thesis considers the current state of resources, efficiency of use, environmental problems (impact of the Aral Sea crisis) and promising areas (sustainable agriculture, tourism, export potential). The goal is to reveal the regional features of the effective use of the region's resources on a scientific basis and develop proposals. The results of the research are of practical importance in diversifying the region's economy and ensuring environmental sustainability.

Keywords: Khorezm region, natural resource potential, economic resources, Amu Darya Delta, water and land resources, agriculture, industrial sectors, tourism potential, environmental problems, regional characteristics, sustainable development.

Kirish: Xorazm viloyati O‘zbekiston Respublikasining shimoli-g‘arbiy qismida, Amudaryoning quyi oqimida joylashgan bo‘lib, hududning umumiy maydoni 6,3 ming km² ni tashkil etadi. Viloyatning tabiiy-geografik o‘rni va resurs salohiyati uni mamlakat iqtisodiyotida muhim o‘rin tutishiga sabab bo‘lgan. Tabiiy

resurslar (suv, yer, biologik xilma-xillik) va iqtisodiy resurslar (mehnat resurslari, qishloq xo‘jaligi xomashyosi, tarixiy-madaniy meros) viloyat iqtisodiyotining asosini tashkil qiladi. Biroq, Orol dengizi ekologik inqirozi, suv tanqisligi, tuproq sho‘rlanishi va iqlim o‘zgarishi kabi omillar resurslardan foydalanishni murakkablashtiradi.

Hozirgi vaqtda viloyatda qishloq xo‘jaligi yetakchi tarmoq bo‘lib, 2024-yilda qishloq, o‘rmon va baliqchilik xo‘jaligi YAHMning 34,8% ini tashkil etgan. Sanoat (qurilish bilan birga) 24,9%, xizmatlar sohasi esa 40,3% ulushga ega. Tezisning maqsadi – resurs salohiyatidan foydalanishning mintaqaviy xususiyatlarini ochib berish, muammolarni tahlil qilish va takliflar berishdir. Tadqiqot vazifalari: tabiiy va iqtisodiy resurslarni tavsiflash, foydalanish samaradorligini baholash, mintaqaviy xususiyatlarni aniqlash.

Asosiy qism

1. Xorazm viloyatining tabiiy resurslari va ularning salohiyati Xorazm viloyati Turon pasttekisligining shimoliy qismida, Amudaryo deltasida joylashgan. Iqlimi keskin kontinental: o‘rtacha yillik harorat 14,5°C, yillik yog‘in miqdori 80-140 mm atrofida. Qishda harorat -16…-28°C gacha, yozda +43…+54°C ga yetadi. Asosiy tabiiy resurs – suv. Viloyat suvining asosiy manbai Amudaryo bo‘lib, sug‘oriladigan yerlar 266,2 ming ga ni tashkil etadi. Yer resurslari asosan obikor yerlardan iborat (332,8 ming ga dan 205,3 ming ga ekin maydoni). Biroq, grunt suvlari sathi yuqori bo‘lgani va sho‘rlanish kuchaygani sababli ikkilamchi sho‘rlanish kuzatiladi.

Biologik resurslar: 2020-yilda “Xorazm” milliy tabiat bog‘i tashkil etilgan (umumiy maydoni 21 687,5 ga, shu jumladan rekreatsiya hududi 9 181 ga). Bog‘ Amudaryo deltasidagi to‘qay o‘simliklarini, noyob hayvon va o‘simliklarni saqlashga xizmat qiladi. Foydali qazilmalar deyarli yo‘q, bu sanoatni qishloq xo‘jaligi xomashyosiga bog‘liq qiladi. Tabiiy geografik o‘rnining qulay tomonlari – transport yo‘llari (Amudaryo, temir yo‘l), noqulay tomonlari – suv va iqlim cheklovlari.

2. Iqtisodiy resurslar salohiyati va ularning tarkibi Iqtisodiy resurslarning asosini qishloq xo‘jaligi tashkil etadi: paxta, guruch, sabzavot-poliz, meva va chorvachilik. 2024-yilda qishloq xo‘jaligi mahsulotlari 28 490,6 mlrd so‘mni tashkil etib, 102,9% o‘sish ko‘rsatgan (dehqonchilik 44,8%, chorvachilik 55,2%). Yetakchi tumanlar: Tuproqqal’a (dehqonchilikda 56,8%), Urganch tumani (umumiy qishloq xo‘jaligida 11%).

Sanoat resurslari: paxta tozalash, to‘qimachilik (gilam, trikotaj), oziq-ovqat sanoati rivojlangan. 2024-yilda sanoat ishlab chiqarishi 108,2% o‘sish bilan Tuproqqal’a tumani (48,3% ulush) yetakchilik qilmoqda.

Turizm resurslari: Xiva (Ichan-Qal’a), Urganch va boshqa tarixiy ob’yektlar ekoturizm va madaniy turizm uchun katta salohiyatga ega. Mehnat resurslari yuqori zichlikda (aholi soni zichligi yuqori).

Tashqi savdo: 2023-yil yanvar-fevralda eksport 48,9 mln dollar (oziq-ovqat 33,1%, to‘qimachilik 38,7%), asosan meva-sabzavot va trikotaj maxsulotlari tashkil qilgan.

3. Resurslar salohiyatidan foydalanishning mintaqaviy xususiyatlari Foydalanishning asosiy xususiyati – qishloq xo‘jaligiga bog‘liqlik va suvga qaramlik. Sug‘orish tizimlarining eskirgani, “bostirib sug‘orish” va zaxkashlar yetishmasligi sho‘rlanishni kuchaytiradi. Ekologik muammo: Orol dengizi qurishi natijasida chang bo‘ronlari, iqlim o‘zgarishi va biologik xilma-xillik kamayishi kuzatiladi. Ijobiy xususiyatlar: “Hazorasp” erkin iqtisodiy zonasi orqali investitsiyalar jalb qilinmoqda, klasterlash (paxta-to‘qimachilik) rivojlanmoqda. Turizm va ekoturizm (Xorazm milliy tabiat bog‘i) yangi yo‘nalish sifatida paydo bo‘lmoqda. Mintaqaviy farqlar: shimoliy tumanlar (Gurlan, Qo‘shko‘pir) suv bilan yaxshi ta’minlangan, janubiy tumanlar (Yangiariq, Xiva) suv tanqisligidan aziyat chekmoqda.

Muhokama Xorazm viloyatining resurs salohiyatidan foydalanish mintaqaviy xususiyatlari ikki tomonlama: bir tomondan, boy qishloq xo‘jaligi va tarixiy-madaniy resurslar iqtisodiy o‘sishni ta’minlaydi; ikkinchi tomondan,

ekologik cheklovlar (suv tanqisligi, sho‘rlanish) va mineral resurslarning kamligi diversifikatsiyani talab qiladi. 2024-yil ma’lumotlariga ko‘ra, sanoat va xizmatlar ulushining o‘sishi ijobiy tendensiya, ammo qishloq xo‘jaligining hali ham yuqori salmog‘i (34,8%) xavf tug‘diradi. Orol muammosi global ahamiyatga ega bo‘lib, viloyatda suv tejovchi texnologiyalar (tomchilatib sug‘orish) va meliorativ tadbirlar yetarli emas. Turizm salohiyatidan foydalanish past darajada qolmoqda, garchi Xiva va milliy bog‘ katta potentsialga ega. Umuman, resurslardan foydalanishda barqarorlik tamoyili yetarli darajada qo‘llanilmayapti, bu esa takomillashtirishni talab qiladi.

Xulosa va takliflar Xorazm viloyati tabiiy va iqtisodiy resurslari salohiyati yuqori bo‘lib, mintaqaviy xususiyatlari (deltalik joylashuv, suvga bog‘liqlik, tarixiy meros) uni O‘zbekiston iqtisodiyotida muhim o‘rin tutishiga imkon beradi. Biroq, ekologik muammolar va resurslardan nooqilona foydalanish samaradorlikni pasaytirmoqda.

Takliflar:

Suv resurslaridan samarali foydalanish uchun zamonaviy sug‘orish tizimlarini kengaytirish va sho‘r yuvish melioratsiyasini kuchaytirish.

Qishloq xo‘jaligini diversifikatsiya qilish: paxta monokulturasi o‘rniga meva-sabzavot, baliqchilik va chorvachilikni rivojlantirish.

Turizm va ekoturizmni (Xorazm milliy tabiat bog‘i, Xiva) rivojlantirish orqali xizmatlar sohasini kuchaytirish.

“Hazorasp” EIZni faollashtirib, sanoatni mahalliy xomashyodan chuqur qayta ishlashga yo‘naltirish.

Ilmiy-tadqiqot ishlarini kuchaytirish va xalqaro hamkorlikni kengaytirish (Orol muammosini hal qilishda).

Ushbu takliflar amalga oshirilsa, viloyat resurs salohiyati yanada samarali foydalaniladi va barqaror rivojlanish ta’minlanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Davletyorova D.D. Xorazm viloyati iqtisodiyot tarmoqlari rivojlanishi // Ekonomika i sotsium. – 2025. – №2(129)-1. – Bet. 150-153.
2. Xayrulla o‘g‘li S.J., Islambayevna M.M., Shuxrat qizi A.N. Xorazm viloyati tabiiy geografik o‘rnining o‘ziga xos xususiyatlari (geografik o‘rnining qulay va noqulay tomonlari) haqida // Yevraziyskiy jurnal prava, finansov i prikladnyx nauk. – 2022. – T.2. – №2. – Bet. 50-53.
3. Sobirov J.X., Komiljanova E.U., Sharifboyeva H.I. Xorazm viloyatida agrar sohaning eksport salohiyatini kengaytirishda ayrim noan’anaviy tarmoqlardan foydalanish istiqbollari va rivoji // Oriental renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences. – 2022. – T.2. – №1. – Bet. 38-42.
4. Matchanova Z.I., Namozov J.A. Xorazm viloyati sug‘oriladigan yerlarining hududiy tuzilishi // Ilmiy konferensiya materiallari. – 2023. – Bet. 231-235.
5. Tajiyev Q.Q., Allaberganova N.Sh. Xorazm viloyati qishloq xo‘jaligi sohalarini ilm-fan yutuqlaridan foydalanib rivojlantirish // Ilmiy maqolalar to‘plami. – Urganch, 2023. – Bet. 38-42.
6. Qurbaniyozov R., O‘rozmetov R. Xorazm viloyati agrosanoat kompleksi tarmoqlari joylashishi va rivojlanishi. – Urganch, 2002. – 128 bet.
7. Xorazm viloyati statistika boshqarmasi. Xorazm viloyati tashqi savdo aylannmasi (2023-yil yanvar-fevral). – Urganch, 2023. – Rasmiy hisobot.
8. O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi qarori. “Xorazm” milliy tabiat bog‘ini tashkil etish to‘g‘risida. – 2019-yil 14-dekabr.
9. Abdullayev A.G. va boshq. Xorazm viloyati iqtisodiyotining o‘sish nuqtalari va ularning rivojlanishining iqtisodiy-geografik xususiyatlari // Ilmiy jurnal. – 2023.
10. Global iqlim o‘zgarishining Xorazm vohasiga ta’siri // CyberLeninka. – 2024.